

A MUNKAERŐPIAC 2000-BEN

A fejlett országokban - mindenekelőtt az USA-ban és Európában - a 90-es évtized második felének biztató gazdasági növekedését követően 2000. végére érzékelhetően lelassult néhány meghatározó ágazat, elsősorban az információ-technológia addig dinamikus fejlődése.

A megtorpanás kedvezőtlenül hatott a munkaerőpiacra is. A megrendelések visszaesése miatt nemcsak az érintett, de a kapcsolódó ágazatokban is elsőként a nagy multinacionális cégek kezdték átszervezni tevékenységeiket, tömegesen bocsátva el alkalmazottaikat, elhalasztották a tervezett beruházásokat. Az addig a munkahelyteremtés esélyeit ígérő ágazatok fejlődésének lefékeződése szélesülő körben, több termelő és szolgáltató ágazatban is mérsékelte a foglalkoztatás növeléséhez fűződő reményeket. Az Európai Unió tagállamaiban az év első felének eredményei azonban még elégségesek voltak az addig kedvező munkaerő-piaci folyamatok fennmaradásához: a foglalkoztatás az előző évhez képest az Unió átlagában 62,3 %-ról 63,3 %-ra nőtt, a munkanélküliségi ráta 9,1 %-ról 8,2 %-ra csökkent.

Magyarországot - bár gazdasága egyre erősebben kötődik a világgazdasághoz - 2000-ben - még kevésbé érintették a lassuló növekedés hatásai. A gazdaság dinamikusan fejlődött. A nemzeti jövedelem 5,2 %-kal nőtt, meghaladva számos fejlett ország növekedési ütemét, egyúttal fokozatosan pótolva az évtized elején, az egykori KGST-piac összeomlásával járó válság okozta súlyos visszaesést és veszteségeket. A bruttó átlagkeresetek az inflációt kissé meghaladó mértékben, 13,5 %-kal nőttek az előző évhez képest, s a keresők nagy többségét jelentő, az 5 fős és nagyobb szervezetekben alkalmazásban állók havi átlagkeresete 87.645.- Ft volt 2000-ben; ezen belül a fizikai dolgozóké 61.930.-, a szellemieké 121.779.- Ft. A csaknem 10 %-os (9,8) infláció következtében azonban - az előző 3 év nagyobb ütemű növekedésétől eltérően, a reálkeresetek csupán 1,5 %-kal nőttek.

A gazdaság eredményes működése ellenére a munkaerő-piac fő siker mutatója, a foglalkoztatottság csak szerény mértékben javult 2000-ben. A munkanélküliség ugyan csökkent, de változatlanul igen magas a gazdaságilag inaktívak, a nem foglalkoztatottak, de munkát sem keresők, illetve magukat munkanélküliként sem regisztráltak aránya. Európai összehasonlításban Magyarország munkaerő-piacának állapota a foglalkoztatottak létszámának mintegy 37 ezer fős növekedésével, s a regisztrált munkanélküliek mintegy 19 ezer fős csökkenésével együtt - az Európai Unió – sorrendben az utolsó, kevésbé fejlett országaihoz hasonlít.

A következőkben a magyar munkaerőpiac 2000. évi állapotát két nézőpontból tekintjük át: **a.)** a hazai változások, **b.)** a nemzetközi - elsősorban az Európai Unió tagállamaihoz - illeszkedés szempontjából.

Minthogy Magyarországon - hasonlóan a világ számos országainak gyakorlatához - kétféle számbavételi rendszer létezik: a nemzeti szabályokon alapuló és a nemzetközi összehasonlításokhoz alkalmazkodó - mindkettő szerint értékeljük a munkaerőpiac helyzetét.¹

Az áttekintés során a demográfiai és a gazdasági körülményekben 1999 és 2000. között történt változásokra összpontosítunk, de ahol csak lehet, az adatokat a hosszabb távú trendekhez illesztjük. Fontosságuk ellenére kevésbé érintjük itt a munkaerőpiac fő folyamataira várhatóan a következő években erőteljesebben ható szervezeti és jogszabályi változásokat, minthogy ezeket e kötetben önálló tanulmány részletesen ismerteti és értékeli. (Így a foglalkoztatáspolitikai irányításában 2000 közepén történt változást; a foglalkoztatáspolitikai kialakításának, s a Munkaerőpiaci Alap felhasználása döntési jogának a

¹ A nemzeti szabályozások alapvetően a tradíciókat, az ország elfogadott, uralkodó értékrendjét tükröző, a parlamentek által jóváhagyott törvények, jogszabályok. Ezek számos tényezőre terjednek ki: az adott országban érvényes munkavállalási kortól (egyúttal a nyugdíjrendszer által felkínált feltételektől) a munkajoggal szentesített szabályokig (napi, heti, éves stb.) munkaidő; az alkalmazásban állókat megillető juttatások (a gyermekgondozás idejére igénybe vehető kedvezményektől a felmondás szabályozásáig, stb.) A nemzetközi összehasonlításokhoz figyelembe vett tényezők jellemzően a többségi nemzeti szabályozásokhoz igazodnak. Ma világszerte a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) a munkáltatók, munkavállalók és a kormányok (ún. tripartit) megállapodásán alapuló ajánlásai képezik a nemzetközi összehasonlításokhoz alkalmazott, a nemzetek által elfogadott közös normákat.

Szociális- és Családügyi Minisztériumtól a Gazdasági Minisztérium hatáskörébe kerülését, valamint a Foglalkoztatási törvény módosításával, életbe lépett új szabályokat, amelyek közül a legfontosabbnak a járadékra jogosult regisztrált munkanélküliek segélyezési idejének rövidülése, valamint a jövedelempótló támogatás megszűnése tekinthető.) Noha a kötet megjelenésekor már ismertek más - 2001-ben életbelépett - változások is (például a minimálbérnek a 2000-ben érvényes 25.500.- Ft-ról 40.000.- Ft-ra emelése; valamint a munkaerőpiaci szervezet átalakítása Foglalkoztatási Hivatallá²), s az év kezdetén felerősödtek a munkaerőpiacot érintő negatív gazdasági hatások, sokféle újabb folyamat kezdeti következményeit korai lenne véglegesnek, változatlanoknak tekinteni. Az adatokon alapuló értékelést-áttekintést ezért zártuk le 2000-rel.

1. A népesség gazdasági aktivitása - európai összehasonlításban

Ma már a világ fejlettebb országaiban a legfontosabb politikai, társadalmi és gazdasági célok közé tartozik, hogy a lehetőségből - a potenciális munkaerőforrásból - minél több hasznosuljon; minél jobban értékesüljön az egyének munkaereje, képessége.

2000. január 1-én Magyarország 10 milliós népességéből 6,2 millió minősült munkavállalási korúnak, mintegy 90 ezerrel többen, mint egy évvel korábban. A munkavállalási korúak létszáma az év során 60 ezer fővel, - a KSH Munkaerőmérlegének 2000. január 1-i 6.207,5 ezer fős adatához képest - a KSH munkaerő-felmérésének éves átlagos adata szerint 6.267 ezer főre növekedett. A növekedésben - a demográfiai tényezőkön túl - közrejátszott a nyugdíjkorhatár 1997 óta tartó, folyamatos növekedése: 2000-ben az 57 éves nők és a 61 éves férfiak korosztálya maradt munkavállalási korú. (Mint köztudott, a hazai munkavállalási kor - 2000-ben a férfiak esetében 15-61, a nők esetében 15-57 év - a folyamatos növekedés ellenére még mindig alacsonynak számít Európában, ahol ma már általában 64 év a felső korhatár, mind a férfiak mind a

² Teljes néven: Állami Foglalkoztatási Szolgálat Foglalkoztatási Hivatal.

nők számára. A nemzetközi összehasonlításokhoz - a nemzeti szabályoktól függetlenül - a 15-64 éves kort veszik alapul.)³

Általános tapasztalat, hogy - kevés kivétellel - minél jobb módú, fejlettebb valamely ország gazdasága, annál többen dolgoznak polgárai közül - akik aztán a jólétet gyarapítják. Ezt tanúsítja az USA magas (74 %-os) foglalkoztatottsági szintje, Európában az EU tagországai közül Dánia (2000-ben 76 %-os) valamint Hollandia, Svédország, az Egyesült Királyság 70 % feletti, Ausztria 70 %-ot megközelítő foglalkoztatottsága. (A kivételek egyike Portugália, amely nem tartozik a legjobb módú országok közé, mégis Ausztriával azonos szintet ért el a 15-64 évesek foglalkoztatásában.)

A másik póluson a kevésbé fejlett Európai Unió országok állnak: Görögország (56,6%-os), valamint az 50 %-ot alig meghaladó aránnyal Olaszország (53,5 %) és Spanyolország (55,0 %).

Az EU-ban a foglalkoztatottság átlagos szintje 63,3 % volt 2000-ben.

Magyarországon - a KSH munkaerő-felmérésének adatai szerint - a 15-64 évesek 56,4 %-a, 3,85 millió férfi és nő volt kereső 2000-ben. A hazai munkavállalási korúakkal számolva természetesen valamivel jobb az arány: 60,5 %; de még így sem érte el az EU átlagát.

A foglalkoztatottakon kívül gazdaságilag aktívnak minősülnek a munkát keresők. Az egymástól ugyancsak különböző nemzeti, illetve nemzetközi meghatározás szerint mért munkanélküliség Magyarországon - mint már évek óta - egyaránt csökkent. A kétféle számbavétel szerint jelentős - csaknem 130 ezer fős - a különbség a hazai szabályok szerint regisztrált munkanélküliek

³ Az ILO ajánlása egyébként a 74 éves kort jelölte meg felső korhatárként, minthogy a világ számos országában a növekvő élettartam eredményeként a népesség jelentős hányada kíván dolgozni a nyugdíjkorhatár elérését követően is. A nemzetközi összehasonlítások céljaira minden országban azonos elvek és módszerek szerint készülő felmérésekben (Labour Force Survey = LFS) ezért a 15-74 éves népességet tekintik potenciális munkaerő-forrásnak. Így készül Magyarországon a KSH-nak az LFS-hez minden vonatkozásban csatlakozó munkaerő-felmérése (MEF) is. E nagyobb halmazból emelik ki a 15-64 évesekre vonatkozó adatokat. Magyarországon 2000-ben csaknem 7,7 milliós (7.785,9 ezer) létszámú volt a 15-74 éves népesség; de a 64 éven felüliek közül csupán 23,4 ezer fő volt foglalkoztatott.

(390,5 ezer fő) és a munkaerő-felmérés aktívan munkát keresői (262,5 ezer fő)⁴ létszámában, a 2000-ben kimutatott csökkenés azonban hasonló nagyságrendű (regisztrált: 19 ezer, MEF: 22,2 ezer fő).

A MEF adatai alapján számított, 6,4 %-os munkanélküliségi ráta alacsonyabb az EU tagországok átlagos 8,2 %-os rátájánál. (Bár az EU 15 tagországa közül, - amelyek mindegyikében ugyancsak csökkent a munkanélküliség - nyolcban a ráta nem érte el a 6 %-ot, háromban azonban 10 % feletti maradt.)

Az EU már 1999-ben úgy értékelte, hogy az alacsony munkanélküliségű országokban az állás-keresés rövidülő időszaka egyre inkább csupán átmenet két munkahely között. Magyarországon egyes térségekben, szakmákban, meghatározott képzettségek esetében hasonló a helyzet, de a munkanélküliek jelentős hányada (44 %-a) 2000-ben már egy évnél régebben keresett munkát.

A dolgozók, és a dolgozni kívánók (azaz a gazdaságilag aktívak) a hazai munkavállalási korúak 64,6 %-át tették ki, a 15-64 éveseknek pedig 60,2 %-át. Ez önmagában is jelzi, hogy Magyarországon sajnálatosan alacsony a felnőtt népesség gazdasági aktivitása, s az utóbbi néhány év javulása ellenére sem sikerült a foglalkoztatást érdemlegesen növelni. Következésképpen továbbra is nagyarányú a nem foglalkoztatott és aktívan munkát sem kereső, azaz a gazdaságilag nem aktív népesség. A hazai munkavállalási korúak több mint egy harmada (35 %-a) 2000-ben sem volt jelen a munkaerőpiacon.

Elsősorban a nők váltak inaktívvá: a 15-57 éves nők több mint 40 %-a, minden 2-3-ik nő önként vagy kényszerből lemondott arról, hogy dolgozzon, vagy, hogy munkát keressen.

A gazdaságilag inaktívak mintegy háromnegyede, 1,7 millió férfi és nő társadalmilag indokoltan maradt távol a munkaerőpiactól (még tanul, gyermekgondozás, betegség, rokkantság, nyugdíjazás miatt). Több mint

⁴ A munkaerő-felmérés azonban a gazdaságilag inaktívak között évente több mint százezer, (2000-ben 107 ezer) dolgozni kívánó, de munkát aktívan nem kereső, ún. „passzív munkanélkülit” is kimutat.

félmillióan azonban egyéb - személyi, családi, munkaerőpiaci stb. - ok miatt, és (látható) jövedelem nélkül váltak inaktívvá.

A népesség gazdasági aktivitása - mint az egész évtized során - jelentősen különböző maradt az ország tervezési-statisztikai régióiban. Valójában - mint változásokat nyomon követő kutatások jelzik: az évtized elején még jelentős különbségek fokozatosan csökkentek a fejlett, a közepesen fejlett és az elmaradott régiók között.⁵

A fejlett régiók csoportját Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl alkotja. E régiókban az átlagosnál magasabb a foglalkoztatás; a munkavállalási korú népességből a keresőké eléri a kétharmadot, a munkanélküliségi ráta pedig 5 % alá csökkent.

A közepesen fejlett régiók csoportjában (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) a foglalkoztatási arány meghaladja a 60 %-ot; a munkanélküliségi ráta nem éri el a 8 %-ot.

Az elmaradott régiók csoportjában (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) a foglalkoztatottak aránya nem éri el a 60 %-ot, a munkanélküliségi ráta pedig Észak-Magyarországon még 2000-ben is meghaladta a 10 %-ot.

A régiók szintjén az évek során csökkenő különbségek a MEF adatai szerint az utóbbi 2 évben nem változtak lényegesen. A legmagasabb és a legalacsonyabb munkanélküliségi ráta között 1999-ben 2,6; 2000-ben 2,4-szeres volt a különbség.

A tervezési-statisztikai régiók szintjén mért adatok azonban elfedik a kisebb térségek viszonylag kis méretű, zárt, szegmentált helyi munkaerőpiacain létező jelentős különbségeket.

Az OMKMK kistérségi és település-szintű adatai szerint a munkanélküliségi ráták különbségeinek döntő része a nagy-régiókon belül alakul ki. Sőt, a ráták különbségei az elmúlt években folyamatosan nőttek. Az eleve kedvezőbb helyzetű térségek jobbra megtartották előnyösebb pozíciójukat;

⁵ Lásd erről Fazekas Károly: Regionális különbségek a munkaerőpiacon, in.: A munkaerőpiac keresletét- és kínálatát alakító folyamatok 2001., OMKMK.

miközben a kezdettől válság-térségnek minősülők zömmel ma is a legkedvezőtlenebb helyzetűek között találhatók.

A regionális hátrányok többnyire halmozódnak is. Az átlagosnál magasabb munkanélküliségi ráták viszonylag magas inaktivitási arányokkal párosulnak, jelezve egyúttal, hogy a munkalehetőségek hiánya gyakran kényszerű inaktivitásba meneküléssel jár. A hátrányos helyzetű régiókban kedvezőtlenek a munkanélküliek adottságai is: az átlagosnál magasabb a legfeljebb 8 osztályt végzettek, a tartósan munkanélküliek, s amiatt jövedelempótló támogatásban, illetve rendszeres szociális segélyben részesülők aránya.

A zárványként létező, rossz munkaerőpiaci helyzetű régiók rendszerint kívül esnek a beruházások, fejlesztések előnyben részesített (infrastrukturálisan fejlett, képzetesebb munkaerőt kínáló stb.) térségein; a beruházók nem kívánnak a viszonylag távoli, elmaradott régiókba települni. S bár az utóbbiakból sokan vállalnak munkát az ingázással elérhető településeken, a többség számára igen nehézé teszi ezt a közlekedési infrastruktúra fejletlensége és a közlekedés magas költsége.

Az elmaradott települések hátrányait kiegyenlíteni hivatott mechanizmusok tehát egyelőre kevésbé működnek.

Az első számú cél, évek óta egyre sürgetőbben, a foglalkoztatottság jelentős növelése, s ily módon a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívak számának csökkentése. Az egyéneknek, a társadalomnak és a gazdaságnak egyaránt alapvető érdeke, hogy az ország lehető legtöbb polgárának legyen munkahelye, kereső foglalkozása, a megélhetését szolgáló jövedelme. Ez a törekvés egybeesik az Európai Unió valamennyi tagállamának közös céljával: 2010-re a foglalkoztatottság 70 %-os szintre növelésével. A cél elérése a tagállamok többségéből jelentős erőfeszítést kíván, a társadalmi partnerekkel közösen kimunkált munkajogi, adózási, járulék-fizetési, oktatási stb. intézkedéseket, amelyekkel elősegíthetik a dolgozni kívánók foglalkoztatását. Minderre fokozottan van szükség nálunk is.

1. sz. táblázat

A népesség munkaerőpiaci helyzetének főbb mutatói, és az EU átlagai, 2000

	Foglalkoztatási arány	Munkanélküliségi ráta	Aktivitási arány	Inaktívak aránya*
EU átlag	63,3	8,2	69,0	31,0
Magyarország:				
- nemzeti szabályozás szerint**	60,5	9,3	64,6	35,4
- ILO ajánlás szerint***	56,4	6,4	60,2	39,8

* A 15-64 éves népességből; számítás az Employment in Europe 2001 adataiból

** Foglalkoztatottak: 15-61 éves férfiak és 15-57 éves nők ; Munkanélküliek: 390,5 ezer fő, az OMKMK adata alapján számított ráta

*** A 15-64 éves népességre, éves átlag

Adatforrás: EU: Employment in Europe 2001; Magyarország: A munkaerő-felmérés idősorai, 1992-2000, KSH, 2001; Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1998-2000, KSH 2001; A munkanélküli nyilvántartás idősorai, 1995-2000, OMKMK, 2001.

2. Főbb változások a népesség munkaerőpiaci helyzetében, 1999-2000

A gazdaság, s vele a munkaerő-piac szüntelenül változó folyamatai 2000-ben is számos vonatkozásban módosították a korábbi állapotokat. A következőkben a foglalkoztatás, a munkanélküliség, majd az inaktivitás fontosabb változásait tekintjük át; alapvetően a KSH munkaerő-felméréseiből származó adatok segítségével.

2.1 A foglalkoztatottság mértéke

Az előzőekben már jeleztük, hogy bár a remélnél szerényebb mértékben, de 2000-ben is nőtt a foglalkoztatottak száma. Az 1999-hez képest 37,6 ezer fős növekedéssel 3.849,1 ezerre emelkedett foglalkoztatási szint azonban még mindig csak háromnegyede a tíz évvel korábbi 5 milliónak. (*Munkaerőmérleg: 5.084,1 ezer*). A foglalkoztatottság 1997-ig csökkent; ekkor érte el a mélypontot (MEF: 3.646,3 ezer fő.)

A KSH munkaerő-felmérésében kimutatott létszám-növekedés ezúttal is magában foglalja mindazokat, akiket nem a gazdaság valóságos igénye, hanem a társadalmi szolidaritás juttatott munkához. A munkaügyi szervezeten keresztül éves átlagban 1999-ben 83 ezer, 2000-ben csaknem 92 ezer - addig munkanélküli - kapott rövidebb-hosszabb időre munkát (közhasznú foglalkoztatást, bértámogatással fenntartott munkahelyet stb.). A munkaerőpiaci szervezeten keresztül valamilyen módon foglalkoztatási támogatáshoz jutók száma egyébként az év során meghaladta a 200 ezret.

A gazdaság munkahelyteremtő képességének elősegítése érdekében a kormányzat - ugyancsak a munkáltatók és a munkavállalók befizetéseiből képződő Munkaerőpiaci Alap felhasználásával - 2000-ben is számos cég munkahelyteremtéséhez nyújtott támogatást; ezek remélt hozama majd csak később jelentkezik. 2000-ben mintegy 3.000 új munkahely lépett be a korábbi pályázatokkal elnyert támogatások eredményeként.

Az 1998 óta, három év alatt elért, összesen 200 ezer fős növekedés elsősorban a nőknek kedvezett: az új, többlet-munkahelyek csaknem kétharmada a nőknek jutott (férfi: 78,9 ezer, nő: 123,9 ezer). Az összes foglalkoztatott között azonban a férfiak vannak többen: 55:45 %-a férfi-női arány. Ezen túl a 15-64 éves 3,3 millió férfi csaknem kétharmada (63,3 %), a 3,5 millió nőnek azonban csupán a fele (49,7 %) volt foglalkoztatott; ami a nők alacsonyabb munkavállalási korának is következménye. Erre utal az is, hogy a hazai munkavállalási kor szerint kisebbek a két nem foglalkoztatásában a különbségek: a férfiak 65,3, a nők 55,4 %-a dolgozott.

A szűkebben vagy tágabban meghúzott korhatártól lényegében függetlenül, a munkaerőpiac - csakúgy, mint a legtöbb európai országban - jellemzően az ún. „legjobb munkavállalási korúakra”, azaz a 25-54 évesekre tartott igényt. A 25-29 évesek 69,7, a 30-39 évesek 75,4, a 40-54 évesek 72,7%-a volt foglalkoztatott, ezen belül a 25-39 éves férfiak több mint 80 %-a, a 40-59 évesek 75 %-a. Azaz: e korosztályokhoz tartozó férfiak körében tulajdonképpen teljesnek tekinthető a foglalkoztatottság. Viszont: 55 éves kor felett mind a férfiak, mind a nők szinte eltűnnek a foglalkoztatottak közül: az 55-64 éves férfiak mindössze egyharmadának, a nők alig több, mint 10 %-ának volt kereső foglalkozása.

A fiatalabbak foglalkoztatási esélyei korábban is gyengébbek voltak, 2000-ben kissé romlottak is, annak ellenére, hogy a 15-24 évesek száma is valamelyest csökkent. A 15-19 évesek kevesebb, mint egytizede dolgozott (mert a korosztályhoz tartozók 80 %-a még tanult); a 20-24 éveseknek (akik közül már jóval kevesebben tanulnak) alig több, mint a fele volt kereső.

A foglalkoztatásnak tehát mind a fiatalabbak, mind az idősebbek korosztályaiban jelentősek a tartalékai.

Arról, hogy a foglalkoztatásban módosult-e a képzettség szerepe, nem rendelkezünk kellően részletezett, összehasonlítható adatokkal. Két vonatkozásban azonban közelítő információk tanúsítják azt, a ma már közhelyszerű megállapítást, hogy elsősorban a képzeteket foglalkoztatják. Az egyik: a foglalkoztatottak körében részben a szellemi munkát végzők, és különösen a magasan képzettek számának és arányának folyamatos növekedése, valamint a szakképzettséget nem igénylő egyszerű foglalkozások visszaszorulása. Ez egyébként hosszabb távú trend, amely 2000-ben is folytatódott. A másik: a foglalkoztatottak és a munkanélküliek iskolázottságának összevetése. Míg a foglalkoztatottak körében a 20 %-ot sem éri a legfeljebb 8 általánost végzettek aránya, addig ez 30 % feletti a munkanélküliek körében; a szakmával rendelkezők nagyjából azonos arányban találhatók a foglalkoztatottak és a munkanélküliek között. A különbséget leginkább a magasan képzettek aránya mutatja: a foglalkoztatottak csaknem 20 %-a diplomás, a munkanélküliek között 4 % az arányuk.⁶

A nyilvántartott foglalkozások kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a főállású munkahellyel rendelkezők között a munkaerő-felmérés több mint 70 ezer (71,3) második munkával is rendelkezőt regisztrált. (1999-ben nagyjából ugyanennyit, 65 ezret.) Arányuk szerény, kevesebb, mint a foglalkoztatottak 2 %-a. Kétharmaduk férfi. A fő munkahelyükön kívül is dolgozók közül mindössze 9 ezren (13 %) dolgoztak a mezőgazdaságban, 12 és fél ezren a feldolgozóiparban és az építőiparban - a többiek a javító-szolgáltatásokban, az oktatásban (!) és a kereskedelemben; az összes másodfoglalkozású fele ugyanis egyúttal kisvállalkozó.

A felmérteken kívül - köztudottan - többszázezerre tehető a sehol nem regisztrált munkavégző. A jellemzően inaktív státuszúak munkavégzésének

⁶ Érdelemleges összevetést azonban az inaktívak figyelembevétele jelentene, különösen a hazai munkavállalási korúak esetében. Feltehető, hogy igen sokan éppen képzetlenségük miatt nem is próbálkoznak álláskereséssel.

egyik legfőbb területe a mezőgazdaság. A nyugdíjasként a családi gazdaságokat, kisebb-nagyobb földterületeket művelők, őstermelők, s a háztartás fogyasztását meghaladó (esetenként szerény) felesleget értékesítők akkor sem jelennek meg a foglalkozási statisztikákban, ha - mint a KSH 1996-ban végzett mikrocenzusa akkor 355 ezer inaktívról kimutatta - évente legalább 90 napot dolgoznak gazdaságukban. Közülük számos más inaktív csoport tagjai dolgoznak alkalmilag vagy rendszeresen (tanulók az iskola szövetkezeteken keresztül vagy attól függetlenül, már nem tanulók, és otthon eltartottként élők, a gyerekek, öregek, betegek gondozását elvállaló háziasszonyok stb.). Többségük megfelelne az ILO „foglalkoztatott” meghatározásának: legalább egy órányi fizetett munkát végzett. Az említett és hasonló munkavégzéseket azonban csak akkor lehetne statisztikailag is számba venni, ha az érintettek tökéletesen megbíznának abban, hogy tevékenységüket - mint eddig - adózatlanul folytathatják.

2.2 A szektorok, ágazatok

2000-ben folytatódott a három gazdasági szektor foglalkoztatási szerepének módosulása. A század közepéig meghatározó súlyú mezőgazdaság (amely még 1949-ben is a keresők több mint felét foglalkoztatta), évről évre kevesebb (főfoglalkozású) dolgozóra tart igényt. 1999-ben 7,1; 2000-ben pedig a keresők már csupán 6,5 %-a dolgozott a mezőgazdaság szervezett (nyilvántartott, adózó) szektorában. Mint köztudott, a mezőgazdaság foglalkoztatási súlyának csökkenését, s előbb az iparban, majd a szolgáltatásokban dolgozók arányának növekedését a gazdaságok modernizálódása alapvető mutatójának tekintik. A számításba vett hazai mezőgazdasági létszámú egyébként Európában a magasabbak közé tartozik.

Az erdő-, vad- és halgazdálkodást is magában foglaló mezőgazdasági ágban megszűnt csaknem 19 ezer munkahelyből 14 ezret férfiak töltöttek be. A

mezőgazdaságban létező munkahelyeknek azonban ma már csupán a fele szorosan vett mező- és erdőgazdasági foglalkozás. A 2000 évi létszámcsökkenésnek mindössze harmada volt ilyen; kétharmad a más foglalkozási főcsoportok tagjai (gazdasági vezetők, irodai dolgozók, gépkezelők, járművezetők, szakképzetlenek stb.) közül kerültek ki. (A szorosan vett mező- és erdőgazdálkodási foglalkozások száma egyébként az egész évtized során 130 ezer fő körüli volt.)

A (kimutatott) átlagkeresetek a mezőgazdaságban 2000-ben is az alacsonyabbak közé tartoztak (alkalmazásban állók 59246 Ft, ezen belül a fizikai foglalkozásúaké 50256, a szellemieké 92018 FT), bár mind a fizikai, mind a szellemi dolgozók körében több nemzetgazdasági ágban –elsősorban a szolgáltatásokban – voltak ennél alacsonyabb keresetek is.

Az a további változások ütemétől függ (például a mezőgazdasági tőkebefektetések mértékétől, a tömegtermelés és a speciális növények, állattenyésztés arányaitól, a kialakuló birtokméretek, a nagy- és kisüzemek munkamegosztásától stb.), hogy a jövőben hogyan alakul a mezőgazdaság foglalkoztatási képessége, mennyire igényli a főfoglalkozású tevékenységeket. A mezőgazdaság modernizálódása együtt jár a fizikai munka iránti folyamatosan csökkenő igénnyel - azaz, a korszerűsödés üteme szerint lesz a mezőgazdaság továbbra is létszám-kibocsátó. (Ugyanakkor várhatóan még sokáig megmarad az, a szegényebb országokra jellemző kistermelő gazdálkodási forma, amely ma is százezreknek, főként inaktív családoknak, nyújt szerény, de pótolhatatlan kiegészítést a megélhetéshez.)

Az ipar-építőipar 2000-ben a keresők 33,8 %-át foglalkoztatta, csaknem 1,3 millió főt, de mindössze 2 ezer fővel többet, mint egy évvel korábban. Az ipari ágazatok foglalkoztatási súlya ugyancsak folyamatosan módosul. 2000-ben lényegében befejeződött a szénbányászat évek óta tartó, tudatos leépítése. 1999-ben és 2000-ben a borsodi térség bányáit zárták be, s több ezer bányász vesztette el munkahelyét. Nem jutott még nyugvópontra az erőművekhez csatolt bányák helyzete sem, amelyekben egyébként is folytatódik a létszám racionális mértékű csökkentése. (A villamos-energia, gáz-, hő- és vízellátás népgazdasági

ágban a privatizálás óta, a technikai fejlesztéssel párhuzamosan, eddig mintegy 30 ezer fővel csökkentették a létszámot.)

A feldolgozóipar nyolc nagy ágazatában - amelyek a sokféle ipari termelő-tevékenységnek adnak statisztikai keretet - az évtized eleji megrázkódtatás után ma már lassúbb, de ugyancsak folyamatos az átrendeződés.

Jórészt a külföldi tőke megjelenésének köszönhetően⁷ a magyar ipar is egyre inkább részese annak az állandó megújulási, modernizációs folyamatnak, amelynek során az új anyagok, eljárások, termékek fokozatosan kiszorítják a régebbieket. Magyarországon is meghonosodtak a legmodernebb ágazatok (a személygépkocsi-gyártás, a számítógép-alkatrészek, s a mikroelektronikát felhasználó különféle termékek gyártása); és visszaszorulóban vannak hagyományos, évtizedekig vezető ágazatok (textilipar, élelmiszer-feldolgozás). E sokféle előnnyel és rövid távon kétségtelen hátrányokkal is járó átalakulási folyamat eltérő mértékben - és a konjunkturális hatásoktól is függően - érinti a különböző ágazatokat. 2000-ben a feldolgozóipar 8 ágazata közül 4-ben csökkent a létszám 1999-hez képest (élelmiszer-, textil-, fafeldolgozás, kohászat) összesen 15,1 ezer fővel; 4-ben pedig nőtt (vegyipar, egyéb, nem fém-alapú ásványi termékek gyártása, gépek, berendezések; máshova nem sorolt feldolgozóipar) együttesen 17,5 ezer fővel.

Azaz, a feldolgozóipar létszáma lényegében változatlan maradt, egyes ágazatok növekedése, mások - sőt, az érintett vállalatok esetenként súlyos - létszámvesztése ellenére.

Az ipari ágazatok közül az építőipar bizonyult létszám-fellevőnek: csaknem 15 ezer fővel dolgoztak itt többen, mint egy évvel korábban.

A szektorok szintjén az iparban dolgozók keresetei voltak a legmagasabbak, meghaladva a nemzetgazdasági átlagot, s az átlagosnál valamivel gyorsabb ütemben (15 %-kal) nőttek egy év alatt. Az alkalmazásban állók átlagosan 91.108.-, a fizikaiak 71.728.-, a szellemi dolgozók 159.913.- Ft-ot kerestek.

A legmagasabb kereseteket a vegyiparban dolgozók élvezték (átlag: 128.787.-, ebből fizikai 91.347.-, szellemi dolgozók 205.479.- Ft); a

⁷ A gyakori feltételezésektől eltérően a külföldi tőkebefektetések hatása viszonylag szerény a (közvetlen) foglalkoztatásra. 1999-ben (ez a rendelkezésre álló utolsó adat) a külföldi tulajdonú cégek összesen 584 ezer dolgozót foglalkoztattak, az összes kereső 15 %-át. A feldolgozóiparban azonban jelentős foglalkoztatók: az ágazat keresői 63 %-ának külföldi tulajdonú cég volt a munkáltatója. Ezen belül azonban csupán a villamos-gép, műszergyártás alágazatban haladta meg részesedésük a 10 %-ot; itt a keresők 14 %-a dolgozott külföldi tulajdonú cégnél. *{A külföldi működő tőke Magyarországon 1998-1999., KSH, 2001.}*

legalacsonyabbak a textília, textilárú, bőrtermék, lábbeli gyártás ágazatban voltak (ágazati átlag: 53.450.-, ezen belül fizikai 47.097.-, szellemi 102.779.- Ft).

Az ágazatok kereseti sorrendje lényegében nem változott. Az ágazati átlagos értékek is elfedik azonban azokat, az évek óta tapasztalat fontos jellemzőket, mind például az ágazatokon belüli, a kis- és nagy szervezetek közötti igen jelentős jövedelmi különbségeket. A KSH számítása szerint 2000-ben az 1.000 fősnél nagyobb gazdálkodó szervezetekben dolgozók bruttó keresete 2,3-szorosa volt az 5-9 fős szervezetekének. Ezen belül - mint a Munkaerőpiaci Tükör 2000 kiadványban közölt kutatások tanúsították - a többségi külföldi tulajdonú vállalatoknál, sokféle ok miatt, a keresetek jelentősen meghaladják a hazai tulajdonú vállalatoknál dolgozókékat. Ez a helyzet fennmaradt annak ellenére, hogy néhány ágazatban éppen a nagyobb cégek építették le a létszámot; a rendelések csökkenésére, a konjunkturális változásokra ugyanis jellemzően szervezeti átalakításokkal, létszám-, és nem bércsökkentéssel reagálnak. (A villamos-energia-, gáz-, gőz- és vízellátás ágazatban például, ahol az elmúlt években folyamatos volt a létszám csökkentése, az ipari ágazatok sorában második legmagasabbak, a vegyiparét követően a keresetek.)

A foglalkoztatás érdemlegesen csupán a szolgáltatásokban bővült: 54 ezer fővel, megközelítve így a 2,3 millió főt.

A szolgáltatások 9 nagy, ugyancsak sokféle tevékenységet magába foglaló ágából csupán kettőben csökkent, (összesen csaknem 10 ezer fővel) 7-ben viszont kisebb vagy nagyobb mértékben nőtt (összesen 64 ezer fővel) a foglalkoztatottak létszáma. A közigazgatáshoz sorolt védelem ágazatban a csaknem 3 ezer fős csökkenés jórészt a haderő-reform következménye: az ország csatlakozása a NATO-hoz a hadsereg létszámának és szervezetének átalakulását is magával vonta. A haderő-reform során 2001. júniusáig mintegy 15 ezer főnek kell távoznia a hadsereg állományából. Csökkent a létszám az „egyéb közösségi és személyi szolgáltatások” ágban is, amelyben - az elnevezésnek megfelelően - sokféle szolgáltatás található (a sport-egyesületektől a fodrászokig). Minthogy a zömmel ilyen tevékenységeket végző egyéni vállalkozók, valamint a bt-k száma

is nőtt 1999-hez képest, az ágazatban foglalkoztatottak létszámcsökkenése utalhat a tevékenységek változására is.

A szolgáltatások körében három ágazatban nőtt jelentősebben a létszám.⁸ Az első a kereskedelem, s az azonos kategóriába tartozó közúti járművek javítása, valamint a közszükségleti cikkek javítása. A második az ingatlan-ügyletekkel egy kategóriába vont, a gazdasági tevékenységeket segítő szolgáltatások (a könyvelés, szervezés, tervezés, üzleti tanácsadás, reklám stb.). A szolgáltatási szféra 54 ezer fős létszám-növekedéséből e két ág 44 ezer fővel részesedett.

Bár mindkét ágban működnek nagy szervezetek, az ide sorolt tevékenységek az egyéni- és mikro-vállalkozások ideális terepei. A szaktudásra, és többnyire minimális tőkebefektetésre alapozott szolgáltatások zöme ebben a két ágban összpontosul: itt található a szolgáltatásokban működő 650 ezer vállalkozás csaknem 70 %-a, jellemzően bt-k és egyéni vállalkozások. Feltehető, hogy itt kezdte meg tevékenységét a 2000-ben ezer főfoglalkozású és tízezer nyugdíj mellett dolgozó új egyéni vállalkozó meghatározó többsége is.

E két ágon kívül az oktatás területén történt érdemleges, tízezer főt meghaladó növekedés; a többi ágazatban a növekedés szerényebb.

A szolgáltatás sokféle ágában - az ágazat jellemzőinek megfelelően - erőteljesen különböznek a keresetek. Az egyik markáns különbséget a tulajdonviszonyok hordozzák: a szolgáltatások három nagy ágában (amelyek együttesen a szolgáltatásokban dolgozók csaknem 40 %-át foglalkoztatják) a tevékenységek zömét a költségvetés finanszírozza. A közigazgatáson kívül - ahol a keresetek kissé meghaladják a nemzetgazdasági átlagot - mind az oktatásban, mind az egészségügyben nemcsak a fizikai, de a szellemi munkakörökben is a legalacsonyabbak közé tartoznak a keresetek. 2000-ben ugyan az átlagot

⁸ A nemzetközi statisztikai gyakorlatnak megfelelően csoportosított tevékenységek többnyire hosszú megnevezése helyett használt rövidített formák gyakran megtévesztőek. Például a kereskedelem, vagy az ingatlan-ügyletekkel jelzett tevékenység-csoport számos más - a foglalkoztatás nézőpontjából tömegesebb - tevékenységet is takar. Ezért itt a részletesebb megnevezéseket használjuk.

valamivel meghaladóan nőttek az egészségügy, szociális ellátás dolgozóinak keresetei, sok évtizedes elmaradásuk gyakorlatilag nem változott.

A versenyszférában - annak ellenére, hogy néhány ágazatban ugyancsak az állam a meghatározó tulajdonos (szállítás, raktározás, posta, távközlés) a keresetek közelebb vannak a piaci feltételek által (is) meghatározott szintekhez.

Ágazati sajátosság, hogy egyesekben a nagy, másokban a kis szervezetek vannak túlsúlyban. A más összefüggésben már említett ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás ágazat, de a kereskedelem, javítás, valamint a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás a nemzetgazdasági átlagnál jóval alacsonyabb jövedelmei (a legalacsonyabb fizikai kereseteket a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás ágazatban mutatták ki) nyilvánvalóan összefüggenek a szervezeti méretekkel. (Ráadásul az ezekben az ágazatokban tömegesen működő 5 főnél kisebb vállalkozások nem is tartoznak az adatszolgáltatók körébe.)

A szolgáltatásokban - de a nemzetgazdaság egészében is - a kereseti rangsort a bankszektor magában foglaló pénzügyi tevékenységek ágazat vezeti: itt 189.444.- Ft az ágazati átlag, 80.054.- Ft a fizikai, és 192.129.- Ft a szellemi foglalkozásúak átlagos havi keresete.

A szolgáltatások foglalkoztatási szerepéről érdemes még megjegyezni, hogy, mint köztudott, a szolgáltatások iránti kereslet együtt növekszik a jóléttel, a fogyasztói igények változásával, s az államnak a társadalmi közös fogyasztásra (oktatás, egészségügy, rend-, környezet-, s más védelmi jellegű) szánt ráfordításaival. A szolgáltatások új munkahelyei a növekvő és új igények szerint jönnek létre. A legfejlettebb országokban a keresők már több mint 70 %-a dolgozik a szolgáltatásokban. Magyarországon most közelítjük a 60 %-ot, de még 2000-ben is mintegy 200 ezerrel kevesebb volt a szolgáltatási munkahely, mint az évtized elején.

A változásokat összességében áttekintve: a 37 ezer új, többlet-munkahely a gazdasági struktúrát még erőteljesen átrendező folyamatok közepette jött létre. Számos területen szűntek meg munkahelyek (összesen 43,5 ezer), de ezt pótolták a más területeken - elsősorban a szolgáltatásokban - létrejöttek (összesen 81,1 ezer).

A foglalkoztatottak száma és aránya nemzetgazdasági ágak szerint 1999-

2000

Nemzetgazdasági ág	1999		2000		Változás ezer főben +; -
	ezer fő	%	ezer fő	%	
A-B Mezőgazdaság	270,4	7,1	251,7	6,5	- 18,7
Ipar-építőipar	1.296,1	34,0	1.298,4	33,8	+ 2,3
Ebből:					
C – bányászat	24,4	0,6	19,2	0,5	- 5,2
D – feldolgozóipar	928,9	24,4	931,3	24,2	+ 2,4
E – villamosenergia, gáz-, hő- és vízellátás	89,8	2,4	80,1	2,1	- 9,7
F - építőipar	253,0	6,6	267,8	7,0	+ 14,8
Szolgáltatások	2.245,0	58,9	2.299,0	59,7	+ 54,0
Ebből:					
G - kereskedelem, javítás	517,5	13,6	540,9	14,1	+ 23,4
H - szálláshely, szolgáltatás, vendéglátás	133,2	3,5	133,3	3,5	+ 0,1
I - száll., raktározás, posta, távközlés	308,3	8,1	311,8	8,1	+ 3,5
J - pénzügyi tevékenység	80,9	2,1	83,7	2,2	+ 2,8
K - ingatlanügyletek, gazd.-i szolgáltatás	183,9	4,8	204,6	5,3	+ 20,7
L - közigazgatás, védelem	301,9	7,9	299,0	7,8	- 2,9
M - oktatás	306,9	8,1	317,8	8,3	+ 10,9
N - egészségügy, szoc. ellátás	239,2	6,3	241,7	6,3	+ 2,5
O-Q egyéb közösségi és szem. szolgáltatás	173,2	4,5	166,2	4,3	- 7,0
Együtt:	3.811,5	100,0	3.849,1	100,0	

Adatforrás: Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1989-2000, KSH, 2001

3. A munkanélküliség alakulása

A 2000-ben sikereket felmutató gazdaság - mint erről szó volt - csak szerény mértékben tudta felszívni a munkanélkülieket. 1998-2000-ben a foglalkoztatottság 200 ezer fő növekedése mellett a regisztrált munkanélküliek száma 79,6 ezerrel, a MEF-ben kimutatottaké 86,3 ezerrel csökkent ugyan, de a regisztráltaké így is 390,5 ezer, a MEF szerint aktívan munkát keresőké 262,5 ezer maradt (nem számítva ide az aktívan munkát nem kereső ún. passzív munkanélküliek százezer feletti létszámát).

Az éves átlagos létszámok háttérében ugyanis még 2000-ben is erőteljes volt az áramlás a foglalkoztatottak és a munkanélküliek között.

A munkaügyi szervezet- amely csak a hazai munkavállalási korú, a pályakezdőkön kívül a korábban munkaviszonnyal rendelkező, önmagukat munkanélküliként regisztráltakat tartja nyilván - adatai szerint az év során csaknem 650 ezren, havonta átlagosan 54 ezren kerültek regisztrált munkanélküli státuszba (1999-ben 686,6 ezren, havi átlagban 57,2 ezren).

Az 1999-hez képest valamelyest csökkenő, de még mindig magas belépő létszám megítélését javítja, hogy 70-80 %-uk nem új munkanélküli, hanem visszatérő, aki egy éven belül már szerepelt a regisztrációban. A megítélést rontja viszont, hogy zömük valójában tartósan munkanélküli, aki csak néhány napi, vagy néhány hónapnyi, többnyire támogatott munkahelyen végzett munka miatt átmenetileg került ki a regisztrációból.

Új munkanélküliként az év során mintegy 150 ezren (havi átlagban 12,5 ezren) regisztráltatták magukat, valamivel kevesebben mint egy évvel korábban (153,8 ezren). (Köztudott, hogy az állásukat elvesztők csupán egy része regisztráltatja magát munkanélküliként, leginkább azok, akik elhelyezkedésükhöz, a munkakeresés időtartama alatt megélhetésükhöz segítséget remélnek.) A munkanélküliként regisztráltak valamivel nagyobb hányada volt a férfi (53,7 %) mint a nő, (46,3 %).

Az elhelyezkedést a munkaügyi szervezet - állandó erőfeszítései dacára - leginkább a támogatott munkahelyeken (közhasznú munkán, a fiataloknak a bértámogatással segített, meghatározott idejű szerződéses foglalkoztatás keretében stb.) tudja segíteni. A munkáltatók egy része (a tapasztalatok szerint a betöltésre váró munkahellyel rendelkezők növekvő, most már mintegy 40 %-a) ugyan a munkaügyi szervezeten keresztül is keres alkalmazottakat (különösen az egyszerre több tucat, esetleg több száz új munkaerőt kereső, új beruházásokat indító multinacionális cégek), az ilyen megkeresések azonban nem túl gyakoriak. Gyakoribb, hogy a hiányszakmákban, vagy a rossz munkafeltételeket, alacsony bért kínáló munkakörökre, a sikertelen egyéb próbálkozások után fordulnak a munkaügyi szervezethez is. Az igények a munkanélküliek éppen adott

állományából vagy kielégíthetőek, vagy nem; csakúgy, mint az egyes térségekben, egyes szakmákban jelentkező munkaerő-hiány.⁹

Az adott körülmények között a munkaügyi szervezet segítségével csak relatíve kevesen tudnak elhelyezkedni a regisztrált munkanélküliek közül. Az elhelyezkedésekről egyébként a munkaügyi szervezetnek csak a ellátásában részesülők esetében van megbízható információja. Eszerint 2000-ben - részben támogatott, részben „tényleges” állásba 91,5 ezer fő helyezkedett el, a regisztrált munkanélküliek 1,9 %-a. (1999-ben 83,2 ezer, 2 %.)

Átmenetileg kikerültek a regisztrációból azok is, akik különböző időtartamú, új ismereteket, szakmát nyújtó képzésre kerültek: 2000-ben 88 ezren; évi átlagban számítva 26,3 ezren. (A létszám valamivel több, a képzés átlagos időtartama valamivel rövidebb volt, mint 1999-ben.) Havonta néhány ezren más ellátási formába kerültek át (pl. gyes, nyugdíj).

A nagy többség azonban regisztrált munkanélküli maradt, legalábbis addig, amíg munkanélküli járulékot, vagy - ennek kimerítése után - jövedelempótló támogatást kapott.

2000-ben a regisztrált munkanélküliek 33,7 %-a részesült átlagosan havi 22.826.- Ft járadékban; 36,8 %-a jövedelempótló támogatásban (átlagos havi összege 13.280 Ft). 2000. május 1-től, a jövedelempótló támogatást felváltó, a jogosultaknak adható rendszeres szociális segélyt az év végén már 32,7 ezren kapták, havonta 11.620.- Ft-ot.

A lerövidített időtartamú munkanélküli segély, és a jövedelempótló támogatás megszűnése valószínűleg gyorsítja a regisztrált munkanélküliek számának csökkenését. Eddig is az volt a tapasztalat, ugyanis, hogy mindazok, akik kik nem bíztak a munkaügyi szervezet állást kereső segítségével, a járadékra jogosultság kimerítése után töröltették magukat a regisztrációból is. Az év során 210 ezren (havonta átlagosan 17,5 ezren) hagyták el a regisztrációt; 32,1 ezerrel többen, mint amennyiek beléptek.

⁹ Az OMKMK évente kétszer elkészített, vállalati véleményeken alapuló rövidtávú prognózisában 2000 második felére több cég az Észak-dunántúli térségben a kapacitások kihasználatlanságának okát a munkaerő-hiányban jelölte meg.

Ily módon az átlagosan 54,1 ezer havi belépővel szemben különböző okokból összesen havonta 56,8 ezren kerültek ki a regisztrációból. (1999-ben a belépők száma mutatott csekély - havi átlagban 34 fős - többletet.)

Így is jelentős maradt az esetleg évek óta elhelyezhetetlen, tartósan munkanélküliek állománya, akiknek helyzetét ugyan időről-időre megszakítja a közmunka vagy más, rövidebb idejű munkavégzés lehetősége, jellemző állapotuk azonban a munkanélküli lét.

2000-ben már háromféle, a Munkaerőpiaci Alapból (és/vagy a költségvetésből) támogatott munkalehetőség szerveződött számukra: a településeken megszervezett hagyományos *közhasznú* foglalkoztatás; a kormányzat által kijelölt feladatokra (például árvíz-védelem) szervezett *közmunka*, s a jövedelempótló támogatás helyébe lépett szociális támogatásra jogosultaknak az önkormányzatok által kötelezően felajánlandó, legalább egy hónapos *közcélú* munka. A más-más elnevezésű (és részben másként finanszírozott) foglalkoztatási programok sokaknak jelentettek - legalább átmenetileg - munkalehetőséget. (Közhasznú munkán 2000-ben több mint 93 ezren dolgoztak; bár esetleg csak néhány napig. Az éves átlagos létszám 23,7 ezer fő volt. A különböző „köz”-érdekű lehetőségeket egyébként a szervező települési önkormányzatok igyekeznek racionálisan kombinálni.)

E lehetőségeket egészíti ki a munkáltatók-munkavállalók kapcsolatán alapuló, az Alkalmi Munkavállalói Könyvvel végezhető munka - az évek óta könnyített feltételek sem tudták azonban sikeressé tenni (1999-ben mintegy 9 ezren, 2000-ben 12 ezren vették igénybe).

A tartósan munkanélküliek zömét a hátrányos helyzetű (képzetlen, túl fiatalnak vagy túl idősnek számító, betegeskedő vagy beteg hozzátartozójukat gondozó, a munkaalkalmaktól távol lévő, kis településeken élő, roma etnikum) férfiak és nők alkotják. Kimutathatóan sűrűsödnek az ország gazdaságilag kedvezőtlen helyzetű vidékein, a falvak és az 500 főnél kevesebb lakosú kistelepülésein, ahol tartósan magas a munkanélküliség.

A regisztrált munkanélküliségen belül ma már nem annyira a munkanélküliség mértéke a probléma (bár még az is sok), hanem a tartósan

elhelyezhetetlenek magas aránya. A társadalomnak - és a foglalkoztatás-politikának - e leghátrányosabb helyzetű réget számára kell további és hatékonyabb segítő programokat találnia.

A munkanélküliségről más számszerű adatokat, de hasonló helyzetképet mutat a KSH munkaerő-felmérése. A nemzetközi összehasonlításokhoz alkalmazott meghatározások szerint a hazai nyugdíjkorhatártól, az előzetes munkaviszonytól függetlenül az állástalan, de - fő kritériumként - aktívan munkát keresők minősülnek munkanélkülinek. A számba vettek vagy szerepelnek a regisztrált munkanélküliek között, vagy nem.

Az aktív álláskeresés kritériumának nem felelnek meg azok az egyébként regisztrált munkanélküliek sem, akik maguk nem keresnek munkát; várják, hogy a munkaügyi szervezet keressen részükre. (Ők legfeljebb a már említett, külön kimutatott, dolgozni kívánó, de aktívan munkát nem keresők, az ún. passzív munkanélküliek között kerülnek számbavételre.) Munkanélkülinek minősülnek viszont azok, akik esetleg korábban még sohasem dolgoztak, valamint a nyugdíjkorhatáron már túl lévők.

E kritériumok szerint 1999-ben 284,7 ezren, 2000-ben 262,5 ezren minősültek munkanélkülinek. Az 1992 óta alkalmazott felmérés szerint a munkanélküliek akkor 444,2 ezres létszáma 1993-ban még nőtt (518,9 ezerre); azóta azonban folyamatosan, évről-évre csökken.

1992 óta lényegében változatlan, 60 %-os a munkanélküliek között a férfiak aránya. A legfiatalabbak, a 15-19 évesek között viszonylag kevés az aktívan állást kereső; még kevesebb az 55 évesnél idősebbek között, akiknek nagy többsége már lemondott arról, hogy munkát kapjon.

A munkanélküliek közül 38 ezren (14,5 %) még soha nem dolgoztak; 20 ezren pedig (7,3 %) 8 évnél régebben dolgoztak utoljára. A többség (56 %) egy éven belül még dolgozott, vagy akkor kezdte a munkakeresést. A kisebbség hányad azonban tartósan munkanélküli; 60 ezer fő (23 %) már 1-2 éve, további 23 ezren három éve, és csaknem 29 ezren 3 évnél is régebben keresnek munkát.

A 2000-ben munkát keresők többsége azért veszítette el állását, mert munkahelye, munkaköre megszűnt, vagy leépítették a létszámot. Ez volt az ok az

egy éven belül munkanélkülivé váltak 52 %-ának esetében is. A korábban foglalkoztatottak munkahelye a feldolgozóiparban (30,5 %), a kereskedelem, javítás ágban (14 %) és az építőiparban (10,7 %) volt, azaz az évek során ez a három nemzetgazdasági ág bocsátotta ki a 2000-ben munkát keresők 55 %-át.

A munkát keresők között viszonylag nagy arányú (16 %) az iskolából kilépő, a sorkatonai szolgálatról, gyermekgondozásról a munkaerőpiacra visszalépni kívánó.

A korábban foglalkoztatottak meghatározó többsége (83 %) volt fizikai foglalkozású; 34 %-uk szak-, 28 %-uk betanított és 21 %-uk segédmunkás. A 17 %-nyi szellemi foglalkozású közül 5 % végzett irodai, ügyviteli munkát. A magas képzettségük iránti növekvő kereslet ellenére 23 ezer fő (12 %) került ki a felsőfokú képzettséget igénylő, valamint vezetői foglalkozásokból; nagyjából egyenlő arányban a régebbi és az új munkanélküliek.

A 262,5 ezer munkanélküli valóban aktívan keresett munkát: figyelemmel kísérték a hirdetéseket, segítséget kértek rokonoktól, barátoktól, ismerősöktől, jártak a munkaügyi szervezetenél, (20 %-uk magán-munkaközvetítőnél is); 65 %-uk közvetlenül megkeresett munkáltatókat, mintegy harmaduk hirdetéseket adott fel stb., és 2 %-ot sem tesz ki azok aránya, akik csupán a munkaügyi szervezetre hagyatkoztak. Az év során azonban mindössze 1.200-an jelezték, hogy bár még munkanélküliek, már van ígéretük arra, hogy 30 napon belül munkába állhatnak.

Az elhelyezkedni kívánók mintegy fele (54 %-a) teljes munkaidős állást szeretne - a többiek elvállalnának részmunkaidőset is (bár kifejezetten részmunkaidős állást mindössze 4 %-uk keresett).

A többség anyagi igényei kifejezetten szerénynek nevezhetők. A várakozásokból kiszámítható átlagos nettó kereset 41 ezer Ft; a férfiak 43,3, a nők 37,5 ezer forintra számíthatóak. Ezen belül 10 % igénye a 2000-ben érvényes minimálbérig terjedt (néhány százan havi legfeljebb tízezer forintért is dolgoztak volna). További 58 % számára a 2001-től érvényes 40.000.- Ft-os minimálbér jelentette az igényt; az ennél magasabb bérré számat tartó 26 % is a 60.000.- Ft-os jövedelemig jutott. (Emlékeztetőül: a fizikai dolgozók havi bruttó átlagkeresete 61.930.- Ft volt 2000-ben.)

Összegezve: bár számos vonatkozásban különbözik a munkanélküliség kétféle számbavétele, azt egybehangzóan mutatja, hogy 2000-ben csak szerényen mérséklődött az egyébként európai viszonylatban az alacsonyabbak közé tartozó munkanélküliség. A sikeresen működő, de továbbra is átalakulóban lévő, s a nemzetközi konjunktúra hullámzásainak egyre inkább kitett gazdaságban, az év során csaknem 150 ezer új munkanélküli jelentkezett (munkaügyi szervezet: 149,3 ezer, a MEF: 145,7 ezer új, vagy aktív álláskeresésbe kezdő).

Az új munkanélküliek beáramlása ellenére csökkenő munkanélküliség jellemzően a segélyezési időtartam lejárta és a jövedelemptótló támogatás megszűnésének következménye. (A munkaügyi szervezet tapasztalata szerint ez az oka a regisztráltak havi létszám-csökkenése 70-80 %-ának). A MEF mindig csak az aktívan munkát keresők létszámát tartja nyilván, az időközben foglalkoztatottá vagy inaktívvá válókét nem.)

Feltehető, hogy a munkanélküli státusból kilépők egy (kisebb) hányada is foglalkoztatott lett, főként a rövidebb ideje munkanélküliek. Valószínű azonban, hogy a foglalkoztatás növekedésének a már inaktív munkába lépése volt a forrása.

3. sz. táblázat

A munkanélküliség néhány jellemzője

	1999.		2000.	
	fő	%	fő	%
a.) az OMKMK adatai alapján (éves átlag)				
A regisztrált munkanélküliek száma	409.519		390.492	
Ebből:				
- férfi	221.155	54,1	209.710	53,7
- nő	187.969	45,9	180.782	46,3
- 25 éves és fiatalabb	85,4	20,9	79.091	20,3
- fizikai foglalkozású	336.832	82,2	321.178	82,2
- szellemi foglalkozású	72.687	17,8	69.314	17,8
- munkanélküli ellátásban részesült	128.184	31,3	131.665	33,7
- jövedelemptótló támogatásban „	159.825	39,0	143.515	36,8
- rendszeres szociális segélyben „ (2000. nov.-dec.)			36.139	-
Belépők száma (havi átlag)	57.214		54.136	
Ebből:				
új belépő	12.813		12.445	
Kilépők száma (havi átlag)	57.179		56.811	
b.) a KSH munkaerő-felmérésének adatai alapján (éves átlag)				
Az aktívan munkát keresők száma (ezer főben)	284,7		262,5	
Ebből:				

- férfi	170,7	60,0	159,5	60,8
- nő	114,0	40,0	103,0	39,2
- 15-24 éves	78,6	27,6	70,0	26,9
- fizikai foglalkozású	234,7	81,4	217,9	83,0
- szellemi foglalkozású	53,0	18,6	44,6	17,0
- 1-12 hónapja keres munkát	156,1	55,1	145,7	55,8
- 12 hónapon túl keres munkát	127,0	44,9	115,6	44,2

4. A gazdaságilag inaktívak

A foglalkoztatás növelésének törekvésével párhuzamosan egyre inkább ráirányul a figyelem a nem foglalkoztatott, és aktívan munkát sem keresők sokaságára, azaz a gazdaságilag inaktívakra, mint potenciális munkaerőforrásra.

Magyarországon a foglalkoztatás szerény, de megindult növekedése, s a munkanélküliség folyamatos csökkenése dacára alig mérséklődik az egyéneknek, családoknak és a társadalomnak egyaránt súlyos terheket jelentő inaktivitás: a munkavállalási korú népesség több mint harmada (35,4 %-a) volt inaktív 2000-ben. (Nemzetközi összehasonlításban, a 15-64 éves munkavállalási korról számolva természetesen még rosszabb a helyzet: a népesség csaknem 40 %-a inaktív.)

Az évtized folyamán, a gazdaság romló állapotával párhuzamosan nőtt a munkaerőpiacot önként vagy kényszerűen elhagyók serege. (A legnagyobb munkanélküliség éveiben ezt a foglalkoztatáspolitikai okból történő korengedményes nyugdíjazás is elősegítette.) A gazdasági helyzet javulása megállította ugyan az inaktívak számának növekedését, de a folyamatot mindeddig nem tudta megfordítani: a 700 ezer tanulón kívül több mint másfélmillió munkavállalási korú férfi és nő volt inaktív 2000-ben. 1999-hez képest csekély változás történt: a legfiatalabbak, s a 40-59 évesek korcsoportjaiban, mintegy 51 ezer fővel csökkent, a 20-39 évesek között mintegy 15 ezer fővel nőtt az inaktívak száma; azaz nagyjából annyival kevesebb az inaktív, mint amennyivel több lett a foglalkoztatott.

Az aktivitási arány (foglalkoztatottak + aktívan munkát keresők) reciprokjaként számítható inaktivitási arány egyébként korcsoportonként és nemenként markánsan eltérő. A zömmel még tanuló 15-19 éveseket figyelmen kívül hagyva 40 %-os az inaktivitás (és 1999-hez képest kissé nőtt is) a 20-24

évesek korcsoportjában; 20-25 %-os a legmagasabb arányban foglalkoztatott 25-54 évesek körében; de az 55-59 éveseknek már 65 %-a nem volt jelen a munkaerőpiacon, (az ennél idősebbeknek pedig 95 %-a). A nők inaktivitása minden korcsoportban magasabb, mint a férfiaké: míg a munkavállalási korú férfiak 29,7 %-a, a nők 41,3 %-a volt inaktív 2000-ben.

A foglalkoztatottság, munkahelykeresés vagy a munkaerőpiactól távolmaradás lehet önkéntes választás vagy kényszerűség. Az inaktivitás választása önkéntes a 15 éves korúak után a továbbtanulást, a munkahely helyett a gyermekgondozást, a korhatár elérésekor a nyugdíjazást választók stb. esetében. A választást azonban a kényszer diktálhatja, ha a 15-16 éves, az iskolából csupán alapfokú, általános ismeretekkel kilépő fiatal meg sem kísérli a munkahely-keresést és otthon marad; ha az újszülött azért jött világra, mert a szerény társadalmi juttatás lehetővé teszi az anyának, hogy legalább néhány évig szüneteltesse a reménytelen munkahely-keresést; ha azért jobb a nyugdíjat választani, mert biztonságot ígér a munkanélküliséggel szemben stb. Az egyéni választások az egyéni, családi körülmények mérlegelésének, de legalább annyira a környezet kínálta adottságoknak, lehetőségeknek termékei.

A statisztikák az egyéni döntések ezerféle összetevőjéből csupán néhány jellemző, a munkaerőpiac elkerülését társadalmilag igazoló és elősegítő tényezőt regisztrálnak. A következőkben a MEF alapján, a munkavállalási korúak inaktivitásának ismert okairól adunk számot.

4. sz. táblázat

A munkavállalási korú, gazdaságilag nem aktív népesség összetétele

2000-ben

	Összesen		Ebből: nő	
	ezer fő	%	ezer fő	%
Gazdaságilag inaktív	2.216,5		1.260,7	
<i>A munkavállalási korú népesség</i>				
<i>%-ában</i>	35,4	100,0	41,3	100,0
Ebből:				
Tanuló	710,2	32,0	357,7	28,4
Gyermekgond. lévő (gyet-tel)	283,7	12,8	279,6	22,2
Nyugdíjazott	714,1	32,2	329,5	26,1
Egyéb indok	508,5	23,0	293,9	23,3

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-2000., KSH, 2001.

A munkaerőpiactól távolmaradók jelentős csoportját adják a tanulók. Évről-évre több fiatal tanul az általános iskola 8 osztályát követően. A 15-24 évesek közül az 1969/70-es iskolaévben 27,4; 1979/80-ban 25,4 % tanult tovább; 1998/99-ben arányuk elérte a 43,9; 1999/2000-ben pedig a 46,4 %-ot.

A 15-19 évesek több mint háromnegyede tanul, zömük 18 éves koráig. E korcsoportokban a tanulók mellett szerény arányú (8 %) a más okból inaktív. Az összesen mintegy 54 ezer fiatal között vannak a gyermekgondozás miatt otthon lévő fiatal nők, az iskolából lemorzsolódottak, a továbbtanulni szándékozó, felvételre, sorkatonai szolgálatra, vagy valamilyen munkalehetőségre várók. Önálló jövedelem híján arra szorúlnak, hogy családjuk tartsa el őket.

A 20-24 évesek 850 ezer fős korcsoportjából már csak 20 % tanul; az életkor növekedésével csökkenő arányban. (A 24 éveseknek már csupán 9 %-a tanult nappali tagozaton.) Velük együtt, mint jeleztük a korcsoportokhoz tartozók 40,7 %-a volt inaktív; részben ismert (pl. gyermekgondozás), részben egyéb, nem ismert okból.

A többi korcsoportnál az inaktivitás okait nem tudjuk adatszerűen szétválasztani.

A tanulókon kívül - akik gyakorlatilag a 19-24 évesek korosztályaira korlátozódnak - az inaktívak másik legnagyobb, most már a tanulók számát meghaladó csoportja a különböző okok miatt nyugdíjazottaké. Úgyszólván valamennyi korosztályban megtalálhatóak a rokkantság, baleset miatt nyugdíjba kerülők. Bizonyos szakmák karkedvezményt élvező dolgozói másoknál jóval korábban nyugdíjba mehetnek. Az évtized során, lényegében 1998-ig, évente 40-45 ezren kerültek nyugdíjba foglalkoztatáspolitikai okból, a nyugdíjkorhatárukat megelőzően. (E lehetőségek fokozatos szigorodása, s a nyugdíjazás előtti munkanélküli segély bevezetése óta a nyugdíjkorhatárt legfeljebb 3 évvel közelítők már a munkanélküliek, azaz a gazdaságilag aktívak között szerepelnek.)

Noha a korábban nyugdíjazottak évről-évre, a korhatárt elérve átkerülnek a „rendes” nyugdíjasok körébe, állományuk még 2000-ben is gyarapodott, összesen 33 ezer fővel.

A gyermekgondozás különböző lehetőségeinek igénybevétele jellemzően a fiatal nőket vonja ki a munkaerőpiacról. A születés-számok folyamatos csökkenése ellenére a 90-es években - kis ingadozásokkal - de folyamatosan nőtt a gyermekgondozás három (gyes, gyed, gyet) változó lehetőségeinek valamelyikét igénybe vevő - elsősorban nők - száma. 2000-ben - a munkaerőmérleg január 1-i adatához képest - mintegy 13,5 ezer fővel csökkent a gyermekgondozás miatt inaktívak száma; nagyságrendileg azonban így is a 300 ezer közelében maradt.

A fenti, jól körülhatárolható okokon kívül több mint 500 ezer férfi és nő más indokkal maradt távol a munkaerőpiactól. A távolmaradók minden gazdaság természetes szereplői. Még a legmagasabb szintű foglalkoztatás körülményei között is minden országban vannak, akik egyéni élethelyzetük miatt (beteg hozzátartozó, a képzettséggel nem egyező munkahely hiánya, jól kereső házastárs stb.) nem tudnak vagy nem akarnak munkát vállalni.

Magyarországon azonban - különösen bizonyos korcsoportokban - túlságosan magas az ismert okok nélkül a munkaerőpiactól távol maradók aránya. (35-39 évesek: az inaktívak 50 %-a, 40-44 évesek: 47 %; 30-34 évesek: 39,2 %-a.) A munkaerőpiacot így elkerülők nagyobb arányban férfiak (30-34 évesek: 66,8 %; 25-29 évesek: 63 %; 35-39 évesek: 57,6). A 40-44 éves nők több mint fele (51,5 %) volt inaktív ismert indok nélkül.

Az ismert ok - és bármilyen szerény, de társadalmilag garantált, látható jövedelem - nélkül, tulajdonképpen eltartotti státuszban lévő nőkről a tradicionális családi munkamegosztás ismeretében feltételezhetjük, hogy többségüket ténylegesen a családjuk (háztartásuk) tartja el. Természetesen ez a férfiak esetében sem kizárt; bár valószínűbbnek tűnik, hogy sem a nők, sem a férfiak ténylegesen nem inaktívak, hanem a szervezett (bejelentett, adózó) gazdaságon kívül keresik megélhetésüket.

A jelenleg inaktívak jelentős része feltehetően megjelenne a szervezett gazdaságban, ha kínálkozna munkahely, és mind a foglalkoztatókat, mind a munkavállalókat a jelenleginél méltányosabb adó- és járulékfizetési kötelezettség terhelné. (A foglalkoztatást, és a munkából származó jövedelmeket terhelő

adókat tartják Európában is az új munkahelyek létesítését akadályozó egyik legerősebb gátnak. Az Európai Unióban együtt veszik számításba a munkáltatók és a munkavállalók adóterheit. Magyarországon az összesített adóteher legalább 65-70 %. Ezért az európai foglalkoztatási törekvések egyik kulcs kérdése a munkát terhelő adók csökkentése, mindkét fél esetében.)

Az inaktívok jelentős része - csakúgy, mint a munkanélküliek - ugyanis szívesen dolgoznának, leginkább a szervezett gazdaság keretei között.

A MEF kérdéseire válaszolva 454 ezren közölték, hogy szeretnének dolgozni. (A dolgozni kívánó inaktívok száma csaknem kétszerese az aktívan állást kereső munkanélkülieknek.)

A munkára való inaktívok egyik csoportja a már többször említett passzív munkanélküliek. 1999-ben 109 ezren, 2000-ben 106 ezren jelezték, hogy szeretnének dolgozni, de nem kerestek aktívan állást, mert nem bíznak abban, hogy találnak. Kívülük 336 ezren szeretnének rendszeres munkát, de különféle (jobbára egyéni, családi) okok miatt nem kerestek. További 10 ezren kerestek ugyan munkát, de nem aktívan, vagy a kínálkozó állást nem tudták volna elfoglalni.

A munkavállalási korúak minden csoportjában munkát vállalna az inaktívok 20-40 %-a, bármi legyen is inaktivitásuk indoka.

Az inaktívok körében tehát a foglalkoztatás növelésének jelentősek a tartalékai. Hamarosan hozzájuk csatlakoznak a következő években nyugdíjassá válók. Évente mintegy százezer 57-62 éves nő és 61-62 éves férfi marad munkavállalási korban, de rajtuk kívül további csaknem 200 ezer (196,5 ezer) férfi és nő lesz 65 évesnél - azaz a jellemző nyugat-európai nyugdíjkorhatárnál - fiatalabb. Az évtized elején a nyugdíjas korúak közül még csaknem félmillióan (488,4 ezren) dolgoztak; feltehető, hogy mai kortársaik közül legalább ennyien még szívesen dolgoznának.

E tartalék hasznosításának elsődlegesen a gazdaság folyamatos, további növekedése a feltétele. A gazdaság három nagy szektorában azonban eltérőek a foglalkoztatás növekedésének esélyei. A mezőgazdaság - az átalakulás további útjaitól függetlenül is - várhatóan még kevesebb munkaerőt kíván (eltekintve a

csúcsidőszakok rövid idejű igényétől). Az ipar - és elsősorban a feldolgozóipar - jórészt a tőkebefektetésektől függően növekedhet, bár a fejlett technika relatíve kevés emberi munkát kíván. A perspektivikus ágazat a szolgáltatások széles köre, amiben a gazdasági szervezetek és a lakosság igényei teremthetnek növekvő keresletet, s vele foglalkoztatási lehetőséget. A szolgáltatások növekedésének ütemét a kormányzat is képes befolyásolni a társadalmi partnerekkel egyeztetett politikával. A sokféle területen tehető lépések között főként jövedelem- és adópolitika nyithat utat a foglalkoztatás gyorsabb ütemű növekedésének, s ebben a ma inaktívak bevonására alkalmas és a szolgáltatásokban igényelt rugalmas foglalkoztatási formák (mint például a részmunkaidő) elterjedésének.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A népesség gazdasági aktivitása - európai összehasonlításban	3
2. Főbb változások a népesség munkaerőpiaci helyzetében, 1999-2000.....	8
<i>2.1 A foglalkoztatottság mértéke</i>	8
<i>2.2 A szektorok, ágazatok.....</i>	11
3. A munkanélküliség alakulása.....	19
4. A gazdaságilag inaktívak	26